

Keski-ikäisten miesten syrjäytyminen Venäjän työmarkkinoilla

John Round & Vesa Rautio

Jatkuva taloudellinen kasvu, alentunut inflaatiokehitys ja kasvavat investoinnit ovat vakuuttaneet taloustieteilijät siitä, että Venäjän siirtyminen markkinatalouteen on onnistunut (Åslund 2004; World Bank 2006). Vladimir Putinin presidenttikausi, yhdessä kohonneiden raaka-aineiden (kuten öljy, kaasu ja malmit) maailmanmarkkinahintojen kanssa, on luonut Venäjälle taloudellista vakautta ja kohentanut sen mainetta niin kotimaassa kuin ulkomaillakin. Lisäksi Venäjän media luo aktiivisesti kuvaa maan kasvavasta keskiluokasta, jonka kulutusvoima on tällä vuosikymmenellä vahvistunut ja näin lisännyt entisestään mielikuvaa vaurastuvasta Venäjästä.

Useat taloustieteilijät korostavat, että vaikka 1990-luvun alku Venäjällä olikin taloudellisesti kaoottinen ovat työttömyysluvut kuitenkin pysyneet melko alhaisina Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen (emt.). Odotetut teollisuuden massairtisanomiset eivät ole toteutuneet huolimatta rakennemuutoksesta, jonka maan tuotantolaitokset ovat läpikäyneet. Alhainen työttömyys on tulkittu olevan varma merkki maan taloudellisesta kehityksestä ja työmarkkinoiden joustavuudesta. Toisaalta, vaikkei näkyvää suurtyöttömyyttä olekaan, on samalla taloudellinen syrjäytyminen tullut osaksi jälkisozialistista Venäjää. Venäjän hallituksen mukaan noin 30 miljoonan ihmistä, eli lähes 20 prosenttia koko väestöstä, elää köyhyysrajan alapuolella (World Bank 2006, 24).

On löydettävissä kolme syytä sille, että alhaisen työttömyyden ja korkeiden köyhyyslukujen välillä vallitsee selvä paradoksi. Ensinnäkin monet työntekijät, erityisesti valtion sektorilla työskentelevät, saavat elintasominimiä pienempää palkkaa. Sama koskee myös eläkeläisiä, joiden eläke on kohtuullisen elintason saavuttamiseen selvästi liian pieni. Toinen syy on Neuvostoliiton kaatumisen myötä alkanut sosiaalinen rakennemuutos. Kasvava sosiaalinen epävarmuus on aiheuttanut kuolemien, alkoholin väärinkäytön, huumeiden käytön ja avioerolukujen kasvua, mikä on johtanut kasvavaan yhteiskunnan hajautumiseen. Kolmas asia, johon tämä artikkeli perehtyy, on piilotyöttömyys. Suurimmalta osalta tähän ryhmään kuuluvista ihmisistä on evätty pääsy sekä viralliseen talouteen että valtion sosiaalisiin tukiverkkoihin.

Tämä artikkeli pohjautuu kvalitatiiviseen haastatteluaineistoon, jotka on kerätty vuonna 2003 osana British Academyn rahoittamaa tutkimushanketta *Russia's Demographic Crisis: Changing Masculinities in Post-Soviet Russia*. Tutkimusaineisto käsittää neljäkymmenen Pietarin harmaan talouden piirissä työskentelevän keski-ikäisen (40–60 vuotiaan) miehen haastattelut. Haastatellut miehet saavutettiin John Roundin pietarilaisten tutkijakollegojen kautta sekä edelleen haastateltujen miesten ystäväverkostojen avulla. Analyysissa on käytetty lisäksi 45 asiantuntijahaastattelua, jotka on tehty pietarilaisten tutkijoiden ja kansalaisjärjestöjen sekä valtio- ja aluetason virkamiesten keskuudessa¹. Tutkimusaineisto ei tarjoa mahdollisuutta yleistää tutkimustuloksia koko Venäjää koskeviksi, mutta se tarjoaa mahdollisuuden tarkastella

työmarkkinoiden ongelmia venäläisissä suurkaupungeissa.

Tässä artikkelissa haastamme väitteen, jonka mukaan Venäjä on lähellä tai on kehitymässä markkinataloudeksi, jolla on tai se olisi aktiivisesti luomassa riittävät sosiaalisen tuen verkostot esimerkiksi työttömyysturvan osalla. Väitämme ettei Venäjän taloudellinen kasvu yksinkertaisesti tavoita kaikkia tavalla, joka nostaisi heikoimmin toimeentulevien ihmisten mahdollisuuksia päästä köyhyysrajan yläpuolelle. Venäjän nykyiseen yhteiskunnalliseen kehitykseen liittyy riski siitä, että syrjäytymisestä tulee niin syvälle juurtunut, että edes pitkään jatkuva talouskasvu ei tavoita niitä, jotka eniten sen etuja tarvitsevat (Lokshin and Yemtsov 2004, 28–29). Lisäksi Venäjä on Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen kohdannut muutoksen, joka voidaan määritellä demografiseksi kriisiksi². Tästä kriisistä kertoo se, että suuresta maahanmuutosta huolimatta Venäjän asukasluku on laskenut yli neljä miljoonaa viimeisen vuosikymmenen aikana, ja toisaalta samaan aikaan miesten odotettu elinikä on laskenut dramaattisesti 63:sta 58:een vuoteen. Tämä artikkeli keskittyy tarkastelemaan Venäjän yhteiskuntamurroksen vaikutuksia keski-ikäisiin miehiin. Kuten Standing (1998, 24–25) ja Round (2003, 10) huomauttavat, tämän kriisin perinteiset selitykset, kuten köyhyys, ympäristön saastuminen ja terveydenhuollon heikkeneminen, eivät tyydyttävästi selitä kaikkia muutoksia. Round (emt.) on esittänyt tulkinnan, että eräs keskeinen tekijä miesten elinajanodotuksen laskuun on sosiaalinen stressi, joka koettelee monia työikäisiä miehiä.

1990-luvun alussa iso osa venäläisistä työntekijöistä joutui totaalisesti muuttuneille työmarkkinoille vailla riittäviä taitoja sopeutumiseen. Tässä artikkelissa tarkastelemme keski-ikäisten miesten kohtaamia ongelmia sekä heidän kamppailuaan työelämässä selviytymisessä. Jokapäiväisen elämän vaikeudet ja yhä uudet työelämän ongelmat ovat tuoneet haastateltujen elämään jatkuvan epävarmuuden, johon he eivät olleet tottuneet neuvostoaikana. Nämä rasitukset johtavat itseä vahingoittavaan

käytökseen, pääasiassa alkoholin käyttöön, mikä vahvistaa demografista kriisiä. Kuitenkin Venäjän poliittis-taloudellinen eliitti, kuten Boris Nemtsov, on väittänyt köyhyiden johtuvan siitä, että ”ihmiset eivät halua tehdä riittävän kovasti töitä”³. Tutkimalla haastateltujen arkea ja Venäjän työmarkkinoiden mekanismeja artikkelimme kyseenalaistaa tämän väitteen.

Artikkelissa tarkastelemme ensin lyhyesti myöhäissosialismin työmarkkinoiden erityispiirteitä ja suunnitelmatalouden kaatumisen aiheuttamia mullistuksia. Tämän jälkeen tarkastelemme harmaassa taloudessa työskentelevien ihmisten kokemuksia päivittäisessä elämässä. Lisäksi kiinnitämme erityisesti huomiota niihin tekijöihin, jotka luovat ongelmia ja esteitä ihmisten työllistymiselle virallisen talouden piiriin. Viimeisessä osassa tuomme esiin kuinka valtio vaikeuttaa työttömyysavustusten hakemista ja pitää työttömyysluvat näin keinotekoisesti alhaisina. Lisäksi käymme läpi työmarkkinoiden murroksen luoman epävarmuuden sosiaalisia vaikutuksia.

Myöhäissosialistiset työmarkkinat

Neuvostojärjestelmä oli kaiken kattava ulottuen poliittisen ja sosiaalisen elämän jokaiseen sektoriin. Myöhäissosialistisessa yhteiskunnassa suurimmalla osalla kansaa oli jokin sosiaalinen identiteetti joko työpaikkansa, tai mikäli eivät työskennelleet, ”sosiaalisesti hyväksyttävien” luokitusten kautta (tällaisia olivat veteraani, monilapsisen perheen äiti, eläkeläinen, vammainen; ks. Mikhalev 1996, 7). Vaikka myöhäissosialismia luonnehtivat jatkuva pula perustarvikkeista ja poliittisen vapauden puute, oli yhteiskunta kuitenkin samalla huomattavan vakaa. Valtio tarjosi kaikille työpaikan, minkä lisäksi ihmisillä oli myös mahdollisuus toimia epävirallisen talouden piirissä, johon kuului mm. kotiviljely sekä tavaroiden ja palvelusten vaihtojärjestelmä. Työstä saatu palkka ja sosiaaliset edut, kuten eläkkeet, maksettiin ajallaan ja ne tarjosivat riittävän elintason. Köyhyyttä ei virallisesti ollut, koska se olisi tarkoittanut sosialistinen

järjestelmän pettäneen kansalaisensa. Kuitenkin, kuten Braithwaite (1997, 29) osoittaa, jopa 11 prosenttia väestöstä eli köyhyysrajan alapuolella Neuvostoliiton viimeisinä vuosina.

”Loiseläjien vastaiset lait” (ks. Agapova 1993, 73) estivät ihmisiä olemasta ilman työtä neuvostoaikana. Nämä lait takasivat ihmisille työpaikat ja samalla tämä käytäntö tarkoitti sitä, että valtion ei tarvinnut luoda sosiaaliturvajärjestelmää työttömille. Valtio siirsi sosiaalista vastuutaan tuotantolaitoksille, jotka tarjosivat työn lisäksi esimerkiksi asunnot, terveydenhuollon, virkistys- ja lomamahdollisuuksia ja lastenhoidon (Foley and Klugman 1997, 189; Rautio 2003, 25). Mielenkiintoisessa tutkimuksessaan työllisyyden uudelleenrakentumisesta Neuvostoliiton jälkeisissä yrityksissä Schwartz (2003, 51) kuvailee ideaalia neuvostotyöntekijää, joka pysyi samassa yrityksessä koko ikänsä. Samalla Schwartz kuitenkin tuo esiin sen, että todellisuudessa Neuvostoliiton loppukaudella esiintyi huomattavaa työvoiman vaihtuvuutta. Powell (1997, 268) arvioi, että liikkuvan työvoiman osuus vuositasolla oli noin 20 prosenttia koko työvoimasta. Työpaikkaa usein vaihtaneista, niin kutsutuista ”vierivistä kivistä”, puhuessaan hän huomauttaa valtion kehittäneen kannusteita, kuten työvuosien mukaan kasvavia lomiamia, joilla ihmisiä houkuteltiin mm. pohjoisiin teollisuuskaupunkeihin (emt.). Kilpailu työvoimasta oli rajua, koska teollisuusyksikköjen johtajien ura riippui viisivuotissuunnitelman täytäntöönpanosta. Tämän seurauksena työntekijöitä houkuteltiin erilaisilla kannusteilla vaihtamaan työpaikkaa.

”Loiseläjien vastaiset lait” ja työvoiman suuri kysyntä johtivat tehottomuuteen ja alhaiseen tuottavuuteen. Sekä Kiblitckaya (2000, 100) että Ashwin (1998, 189) kuvailevat kuinka ammattitaitoisen työvoiman pula antoi ihmisille mahdollisuuden rikkoa yhtiön poissaoloja ja juopottelua koskevia sääntöjä, sillä he tiesivät, ettei työnantajalla ollut varaa erottaa heitä. ”Vierivät kivet” liikkuiivat etsien yhä parempia työnantajien tarjoamia etuisuuksia, joita tarvittiin jokapäiväisestä elämästä selviämiseen. Neuvostoaikana perustarvikkeiden, kuten ruoan,

vaatteiden ja kotitaloustarvikkeiden puute oli päivittäinen ongelma. Hankkiakseen tärkeitä perustarvikkeita tai saadakseen asioita, kuten talon korjauksen tehdyksi, ihmiset kääntyivät harmaan talouden puoleen sen sijaan, että olisivat luottaneet valtioon tai odottaneet jonossa. Harmaassa taloudessa maksettiin ”markkinahintaa” korkeampia korvauksia tai turvaututtiin epävirallisten palvelusten vaihtojärjestelmään⁴. Työntekijät vaihtoivat työpaikkaa, jos kuuluivat toisen työnantajan olevan helläkäisempi poissaoloja kohtaan tuotannon hiljaisina kausina, tai että heillä olisi lupa käyttää työkaluja ja -aikaa omiin epävirallisiin töihinsä. Nämä käytännöt johtivat usein kuultuun lauseeseen ”te olette maksavinanne meille ja me olemme tekevinämme töitä”. Tämä sanonta viittasi hiljaiseen sopimukseen, jonka mukaan niin kauan kuin työntekijät pysyivät siellä missä heitä tarvittiin viisivuotissuunnitelmien tavoitteiden täyttämiseksi, työnantajat vastavuoroisesti ummistivat silmänsä hiljaisempien kausien aikana.

Ashwin (1998, 188) kuvailee neuvostoliittolaisen työpaikan kaksinaisuutta ihmisten identiteetin muodostajana sen ollessa samaan aikaan sosiaalisen kontrollin ja oma-aloitteisuuden keskus. Työpaikka oli sosiaalisen huolenpidon keskus niin materiaalistien etujen kuin turvatuun tulevaisuudenkin muodossa, mutta se oli myös paikka, jossa oltiin vuorovaikutuksessa kollegojen ja ystävien kanssa. Kaikilla artikkelimme haastatelluilla on neuvostoajan työpaikoista kauniita muistoja. Suurin osa kertoo tunteneensa elämänsä turvatuksi työpaikoissaan ja tulojensa sallineen heidän viettää rikasta sosiaalista elämää. Heillä oli mahdollisuus viettää aikaa ystävien ja kollegoiden kanssa elokuvissa ja teatterissa sekä käyttää tuotantolaitoksen omistamia lomanviettopaikkoja.

Valtion roolina oli aktiivisesti muokata työntekoon liittyviä asenteita ja luoda kuvaa työn tärkeydestä ja arvosta, sekä korostaa työvoiman olevan tärkeä osa sosialistisen maan rakentamisessa. Haastatellut kertoivat kuinka valtio korosti ajatusta, jonka mukaan tavaroiden ja palvelusten vaihtaminen voittoa vastaan oli yhteiskunnalle

Gljuklja & Tsaplja: Haurauden juhla -performanssi. Löydettyjen vaatteiden tehdas FNO.

haitallista toimintaa. Neuvostoliiton arvojärjestelmässä halveksittiin kaupankäyntiä kapitalistisena toimintana ja korostettiin työskentelyn raskaassa teollisuudessa olevan ”jalo kutsumus” (Kiblitskaya 2000, 101). Samaan aikaan valtio kuitenkin sulki silmänsä maan epäviralliselta vaihdantataloudelta (*blat*), joka toimi harmaan talouden kaupankävijöiden (*tolkatš*) varassa, koska ilman tätä epävirallista järjestelmää koko suunnitelmatalous olisi seisahtunut (Kosonen 2004, 15).

Neuvostoliiton aikana valtio tuki voimakkaasti kollektivismia työelämässä, mutta todelliset kollektiiviset suhteet olivat valtiosta irrallisia työntekijöiden ja ystävien välisiä verkostoja. Ystäviltä ja kollegoilta saatiin tietoa työpaikoista ja niiden eduista ja ihmisten riippuvuus harmaasta taloudesta vahvisti entisestään näitä suhteita. Tästä huolimatta valtiolla oli yhä tuotantolaitosten kautta suuri rooli ihmisten jokapäiväisessä elämässä. Työntekijä saattoi luottaa siihen, että valtio takasi työpaikan, asunnon ja eläkkeen, joka riittäisi jokapäiväisen elämän kustannuksiin. Nämä turvallisuuden tunteet pirstoutuivat Neuvostoliiton kaatuessa.

Työmarkkinoiden rakennemuutos

Neuvostoliiton romahtaminen toi mukanaan joukon epävarmuustekijöitä monien venäläisten elämään. Venäjän talous joutui 1990-luvun alussa syöksykierteeseen kun hyperinflaatio söi ihmisten säästöt, kotimarkkinoiden kysyntä romahti ja

maan teollisuus vasta opetteli markkinatalouden lakeja. Työttömyydestä tuli uusi ongelma, kun neuvostojärjestelmän ”kehdestä hautaan” -turva katosi yhdessä yössä. Työttömiksi joutui niin naisia kuin miehiäkin, mutta etenkin perinteiset miesten toimialat kuten raskas teollisuus taantui erityisen voimakkaasti. Suurin osa ihmisistä menetti säästönsä, ja vaikka monet saivatkin pitää neuvostokauden aikaiset työpaikkansa, palkat (mikäli niitä maksettiin) eivät pysyneet inflaation tahdissa. Lisäksi monet entiset neuvostokansalaiset eivät halunneet ideologisista syistä ottaa osaa uuteen talouteen, johon kuuluivat vain hetkeä aiemmin kielletyt ja parjatut toiminnot, kuten osake- ja vähittäiskauppa (Burawoy ym. 2000; Humphrey 2002 ja Borén 2003). Tämä neuvostoaikaan tukeutunut ihmisryhmä onnistui heikoiden sopeutumaan markkinatalouden realiteetteihin (Burawoy ym. 2000, 64).

Venäjän työmarkkinat eriytyivät iän ja sukupuolen mukaan aivan uudella tavalla 1990-luvulla. Neuvostoliiton romahdettua nuoret tukeutuivat usein länteen (uudelleen)rakentaessaan identiteettiään. Nuorille sopeutuminen olikin helpompaa, koska Neuvostoliiton aikainen koulutusjärjestelmä ja työelämän viralliset ja epäviralliset lait eivät olleet juurtunut heihin niin syvään kun vanhempiin sukupolviin; he olivat joustavampia ja avoimempia markkinatalouden vaatimiin muutoksiin⁵. Tähän sukupolvieroon perustuu se, että oligarkkiryhmä koostui lähinnä alle kolmekymmenvuotiaista miehistä, jotka osasivat ja olivat halukkaita tarttumaan 1990-luvun kaaoksen tarjoamiin mahdollisuuksiin. Samaan aikaan monet vanhemmat miehet pitivät kiinni neuvostoaikaisista työpaikoistaan toivoen voivansa jatkaa entisessä työssään. Monet haastatelluista puhuivat pitkään entisten työpaikkojen ja -urien menettämisen mukanaan tuomista tunteista, ja siitä kuinka lopulta oli pakko etsiä uusi työ, joka tarjoaisi toimeentulon. Eräs haastateltu kertoi kuinka hänen 1980-luvulla suunnittelemansa laivat lojuivat yhä telakoilla puoliksi valmiina ja hitaasti ruostuen. Hän pysyi pitkään samassa yhtiössä vaikka hänellä oli jopa vuoden jaksoja, jolloin työtä tai palkkaa ei ollut

ollenkaan. Hän jatkoi yhtiön palveluksessa, koska yhtiö kuitenkin tarjosi asunnon, ja lisäksi hän uskoi yrityksen toipuvan ja kykenevän maksaamaan hänelle taas säännöllistä palkkaa.

Inflaation syödessä työttömyyskorvauksen monille oli edullisempaa pysyä työsuhteessa säilyttääkseen siihen kuuluvat edut, kuten asunnon, terveydenhuollon ja koulutuksen. Venäjän työmarkkinoiden rakenne muuttui 1990-luvulla yhteiskunnallisen syrjäytymisen kasvaessa, minkä myötä monista naisista tuli perheiden elättäjiä. Monille naisille oli helpompaa saada työtä ja hyväksyä työskentely kehittyvällä palvelusektorilla. Tutkimuksessaan miesten mukautumisesta Neuvostoliiton jälkeiseen yhteiskuntaa Meshcherkina (2000, 112) toteaa useiden hänen haastattelemiensa miesten olleen taloudellisesti riippuvaisia vaimostaan "kriisikautensa" aikana.

1990-luku muutti Venäjällä käsityksen työstä ja työmarkkinoista radikaalisti. Neuvostoliiton aikaisen työvoimapulan ja sen työntekijöille antaman vallan asemesta työmarkkinoilla oli yhtäkkiä työvoiman liikatarjontaa. Kun tasa-paino siirtyi työntekijöiltä työnantajien hyväksi, merkitsi se sitä, etteivät työntekijät enää voineet välttyä poissaolojen tai juopottelu seurauksilta (Kiblitkskaya 2000, 101). 1990-luvun työttömyys oli vääjäämätön seuraus suunnitelmatalouden aikana luotujen tuotantorakenteiden ja työmarkkinoiden purkautumisesta. Tuotantolaitokset joutuivat hakemaan tuotteilleen uusia asiakkaita sekä parantamaan kilpailukykyään laskemalla tuotantokustannuksia, mihin ne eivät olleet tottuneet neuvostoaikakautena. Kaikki poliittis-taloudelliset päätöksentekijät tiesivät, että muutosten nopeus aiheuttaisi vakavia sosiaalisia ongelmia, mutta harva kuitenkaan osasi kuvitella syrjäytymisen syvyyttä tai kestoa. Suunnitelmatalouden rajoitteista vapautuneiden johtajien ja työntekijöiden oletettiin oppivan ymmärtämään uutta yritystoimintaympäristöä hyvinkin nopeasti ja mukautuvan uusien työmarkkinoiden joustaviksi toimijoiksi (esim. Sachs 1994). Teoriassa tämä tarkoitti sitä, että suurimmalle osalle kansaa muutoksen aiheuttamat vaikeudet

olisivat lyhytaikaisia. Pidemmällä aikavälillä he hyötyisivät työmarkkinoiden muutoksista, koska ihmisillä olisi mahdollisuus hyödyntää omaa osaamistaan sen sijaan, että antaisivat valtion sanalla uravaihtoehtonsa.

1990-luku osoitti, että Venäjällä kehittyneet markkinat ovat hyvin kaukana talousuudistajien ennustamasta mallista. Markkinoiden neoliberaalistisen kasvun sijaan Venäjä on pikemminkin kokenut "kaoottisen kapitalismin" (Lane 2000, 497) ja "virtuaalitalouden" kasvun (Gaddy and Ickes 1998, 54). Kuten Burawoy (1999, 302) asian ilmaisee: "Vaikka markkinat voidaan luoda yhdessä yössä, niiden luonnetta ja seurauksia ei voida hallita". Tällä oli valtava merkitys niille, joiden oli vaikea sopeutua uuden talouden realiteetteihin. Yli 30 miljoonan ihmisen eläminen köyhyudessa on todiste siitä, että markkinauudistusten tie on aiheuttanut monille huomattavia ongelmia. Harmaan talouden⁶ muuttunut rooli on myös merkittävä tekijä Venäjän työmarkkinoilla. Neuvostoaikakautena harmaa talous usein täydensi ihmisten päätoimesta saatuja tuloja tai oli osa palvelujen vaihtokauppaa. Nyky-Venäjällä harmaassa taloudessa työskentelee suuri määrä ihmisiä, joille se on ainoa tapa taata riittävä toimeentulo.

Venäjän harmaan talouden kokoa on mahdotonta laskea tarkasti. Venäjän hallitus arvioi näiden toimintojen käsittävän noin 20 prosenttia bruttokansantuotteesta, kun taas Maailman Pankin edustajat arvioivat luvun olevan jopa 50 prosenttia (Pravda 2002). Harmaassa taloudessa toimiville ihmisille on kuitenkin tärkeämpää se, miten valtio suhtautuu tähän sektoriin. Poliitikkojen ja Maailman Pankin kaltaisten tahojen haastatteluissa annetaan kuva, että tuloja tuottaessaan harmaa talous on parannuskeino työttömyyden, maksamattomien palkkojen ja alhaisten palkkojen ongelmiin (ks. esim. Cox, Eser and Jimenez 1997, 211). Tämän ajatuksen seurauksena monet poliittis-taloudellisen eliitin edustajat väittävät Venäjän köyhyysongelman olevan todellisuudessa paljon pienempi, koska iso joukko ihmisiä työskentelee valtion valvonnan virallisen sektorin ulkopuolella. Tutkimuk-

sessamme haastatellut eliitin edustajat kuitenkin katsoivat samaan aikaan harmaan talouden kasvun laskevan maan virallisen talouden kasvua, koska epävirallista työtä ei voi kontrolloida ja verottaa.

Venäjän harmaan talouden poistamiseksi tai muuttamiseksi osaksi virallista taloutta on kehitelty monenlaisia ratkaisumalleja. Erään Maaailman Pankin tekemän suunnitelman mukaan oikeutta sosiaalietuihin ei enää perustettaisi ihmisen olosuhteisiin tai olemassa olevaan varallisuuteen, vaan epävirallisten tulojen potentiaaliin. Potentiaalia osoittaisivat esimerkiksi ihmisen omistuksessa oleva asuinhuoneisto, joka ei ole omassa käytössä ja on näin vuokrattavissa. Vaihtoehtoisia tulopotentiaaleja voisivat olla myös esimerkiksi auto, jota voidaan käyttää taksina, tai peltoala, jota voidaan käyttää myyntiin tarkoitetun ruuan viljelyyn. Toisin sanoen tämä malli olettaa, että mikäli ihmisillä on mahdollisuuksia toimia harmaassa taloudessa, he automaattisesti käyttävät tämän tilaisuuden hyväkseen. Toteutuessaan nämä ehdotukset kuitenkin vain lisääisivät työelämästä syrjäytyneiden ihmisten toimeentulon epävarmuutta. Varsinaisen ongelman ratkaisun sijasta ne tarjoavat valtiolle ainoastaan uuden mahdollisuuden vähentää sosiaalisia kustannuksia, sillä tällaiset suunnitelmat antavat mahdollisuuden tilastojen kaunistelemiselle. Kuten Struyk ja Kolodeznikova (1999, 1875) osoittavat, laskentatapoja muuttamalla köyhien määrää voidaan laskea yli 30 prosentilla, mikä siis samalla laskisi sosiaalietuisuuksiin oikeutettujen määrää. Tätä artikkelia varten haastateltu Venäjän hallituksen edustaja osoitti tämän toteen väittäessään, että Venäjän köyhyyslukuja voitaisiin laskea yhdessä yössä (hän painotti ilmaisua ”sormia napsauttaen”) jopa kolmanneksella, jos vain muutettaisiin tiedonkeruussa käytettyjä metodeja. Tällaiset asenteet paljastavat syrjäytyneiden ihmisten arjen olevan maan eliitille täysin tuntematonta. Harmaassa taloudessa toimiminen ei ole ihmisille tapa välttää veroja tai toimia laittomasti, vaan keino hankkia arkielämään tarvittava toimeentulo (Pallot and Moran 2000; Borén 2003; Pickup

and White 2003).

Virallisten työmarkkinoiden esteet

Kaikki tätä tutkimusta varten haastatellut virallisista työmarkkinoista syrjäytyneet miehet toimivat Pietarin harmaan talouden piirissä. Neuvostoliiton romahduksen jälkeen monet heistä pysyivät lojaaleina työnantajilleen, vaikka olivat pitkiäkin aikoja ilman palkkaa. Eräästä haastatelluista miehistä yrittivät perustaa omia yrityksiä, huonolla menestyksellä, toisten pyrkiessä säilyttämään valtion tuki, siinä myöskään onnistumatta. Jotkut haastatelluista vaihtoivat työstä toiseen, mutta kukaan ei saavuttanut uralleen pitkäkestoisempaa vakautta. Miehet eivät työskentele harmaassa taloudessa välttääkseen veroja tai ansaitakseen toista palkkaa, vaan siksi etteivät he pääse takaisin virallisen talouden puolelle. Lisäksi he tarvitsevat tuloja, koska eivät saa valtion tukea toimeentulonsa turvaamiseen. Valtion sosiaaliset turvaverkot tai viralliset työmarkkinat eivät juuri tarjoa haastatelluille apua toimeentulon turvaamiseen, mutta Pietarin kokoisessa kaupungissa harmaa talous tarjoaa runsaasti työmahdollisuuksia. Kansainvälinen työvoimatoimisto arvioi, että noin 26 prosenttia työvoimasta, 615 000 ihmistä, työskentelee kaupungissa harmaan talouden puolella (Velichko & Romanenkova 2002, 6).

Pietarin harmaassa taloudessa tarjotut palkat ovat usein sama kuin valtion asettama toimeentulominimi, joka riittää juuri asumiseen ja ruokaan, mutta ei paljon muuhun. Harmaan talouden työt ovat usein työtä rakennuksilla, tavaroiden toimitusta, vartiointia tai työskentelyä kaupungin satama-alueella. Monissa tapauksissa työmahdollisuuksista kuullaan neuvostoaikana luotujen kontaktien kautta, tai tieto kiertää suusta suuhun työntekijöiden keskinäisessä sosiaalisessa verkostossa. Vaikka työ on huonosti palkattua, mainitsivat haastatellut yllättävän harvoin saaneensa viikon päätteeksi liian vähän palkkaa. Ongelmallisempaa on työsuhteiden pituuden vaikea ennakoitavuus, minkä lisäksi sesonkien vaihtelu vaikuttaa työvoiman kysyn-

Gljuklja & Tsaplja: Haurauden juhla -performanssi. Löydettyjen vaatteiden tehdas FNO.

tään. Vaikka haastatellut tietävät aina löytävänsä uuden työpaikan, tarkoittaa työnhankintaan käytettävä aika tulojen menetystä. Haastatelluista kaikki haluaisivat vakituisen työpaikan virallisen talouden puolelta, mutta esteet sille ovat ylitsepääsemättömiä.

Monien haastateltujen mainitsema ensimmäinen este on ikä ja koulutus. Melkein jokainen heistä on käynyt työhaastatteluissa, joissa heille oli kerrottu heidän olevan yksinkertaisesti liian vanhoja. Haastatteluista työnantajien ja valtionhallinnon edustajien kanssa kävi ilmi, että työnhakijan ikä on ratkaisevan tärkeä tekijä. Nuoria työntekijöitä pidetään dynaamisina, minkä lisäksi heitä ei rasita neuvostoaikainen koulutus ja ajattelutapa. Heidän uskotaan työskentelevän ahkerasti, olevan joustavampia ja vähemmän konfliktihakuisia johtajia kohtaan. Haastatellut ovat sisäistäneet tämän ajatuksen eivätkä ikänsä vuoksi pidä todennäköisenä, että tulevat enää saamaan vakituista työtä. Toukokuussa 2004 venäläinen televisiokanava NTV esitti ohjelman

nimeltään *Printsip Domino* (Domino-periaate), jossa tästä aiheesta keskusteltiin ja esiteltiin monia edellä mainitun kaltaisia tapauksia. Ohjelmassa väitettiin yli neljäkymmenvuotiaiden joutuvan kamppailemaan töistä, joista maksetaan yli 5000 ruplaa kuukaudessa (noin 143 euroa), mikä suurissa kaupungeissa hädin tuskin riittäisi asumiseen, ruokaan ja matkakustannuksiin.

Haastateltujen koulutus ja osaaminen ovat sidoksissa heidän ikäänsä. He ovat kasvaneet sosialistisessa yhteiskunnassa, jossa ruumiillista työtä pidettiin arvossa eivätkä heidän taitonsa useinkaan sovi kuluttaja- ja palvelukeskeisille markkinoille. Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisessä kaaoksessa oletettiin, että ihmiset sopeutuisivat uuteen todellisuuteen iästä ja taustastaan riippumatta, mutta lähes jokainen haastatelluista kertoi sopeutumisen olleen erittäin vaikeaa. 1990-luvun alussa monet haastatelluista luulivat taitojensa olevan riittävät ja he uskoivat voivansa jatkaa vanhassa ammatissaan. Työmarkkinat laajenivat kuitenkin informaatioteknologian,

palveluammattien ja matkailun sektoreilla, ja nämä olivat aloja, joista työväenluokan neuvostomiehillä oli vähän kokemusta ja osaamista. Valtio on tarjonnut työvoimakoulutuksen kautta kurssseja, joille osallistuneet ihmiset ovat pitäneet niitä hyödyllisinä ja arvioineet niiden auttavan työllistymistä. Näille kurssseille osallistuneet haastatellut kuitenkin sanoivat kurssien olevan liian lyhyitä tarjotakseen todellista hyötyä (ks. myös Velichko & Romanenkova 2002). Esimerkiksi tarjolla olevat atk- ja kielikurssit ovat liian lyhyitä ja pintapuolisia tarjotakseen riittävän tieto- ja osaamistason, jota työnantajat edellyttävät. Vielä ongelmallisempaa on se, että kurssit ovat avoimia vain niille, jotka ovat rekisteröityneet työttömiksi.

Toinen este haastateltujen työllistymiselle on heidän heikko terveydentilansa. Usein vakituisen työpaikan saaminen vaatii lääkärintarkastusta. Monet työnantajat pitävät haastateltujen edustamaa ikäryhmää sairauksille ja poissaoloille taipuvaisena, joten tästä ennakoasenteesta on muodostunut huomattava este työnsaannille. Kaikki haastatellut kuitenkin huomauttavat, että he eivät ole kyllin sairaita saadakseen vammaisille jaettavia etuisuuksia. Eräs haastatelluista, entinen ammattisotilas, kertoi, että hänet irtisanottiin armeijasta heikentyneen näön takia. Kun hän haki vammaistukea, sekä valtio että armeija katsoivat hänen kuitenkin olevan kyllin terve työelämään. Siirtyminen melko turvallisesta neuvostoaikaisesta työpaikasta nykyiseen säännöttömään työhön on erityisen stressaavaa haastatelluille myös siksi, että tarjolla olevat työt eivät usein vastaa heidän osaamistaan. He joutuvat monesti tekemään fyysisesti raskasta ulkotyötä, joissa terveys- ja työturvallisuussäännökset ovat unohdettu. Haastatellut ymmärtävät, että heidän nykyinen työnsä heikentää heidän terveyttään entisestään. Samalla he kuitenkin uskovat joutuvansa tekemään tällaista työtä vielä kauan eläkeiän ohitettuaankin, koska heidän eläkkeensä ei tule kattamaan elinkustannuksia. Useat haastatelluista sanoivat joutuvansa työskentelemään siihen asti kunnes eivät enää fyysisesti siihen kykene, minkä takia he tuntevat

suurta epävarmuutta tulevaisuudestaan.

Venäjälle muodostunut kapitalismin muoto on tuonut tullessaan vielä yhden työllistymisesteen. ”Kaoottinen kapitalismi”, kuten Lane (2000, 497) tilannetta kuvailee, tarkoittaa sitä, että monissa virallisen talouden tarjoamissa työpaikoissa (kuten opetuksen, terveydenhuollon ja kaupanalan töistä) maksetaan vähemmän kuin mitä perhe tarvitsee selviytyäkseen. Presidentti Putinin uudelleenvalinnan jälkeen maaliskuussa 2004 valtio korotti työntekijöidensä palkkoja, mikä tosin tehtiin enemmänkin korruption vähentämiseksi kuin itse palkkojen korotustarpeen takia. Palkkojen lähtötaso oli kuitenkin niin alhainen, että korotukset tuskin kattavat kasvaneita elinkustannuksia. Yhden huonopalkkaisen virallisen sektorin työn sijasta useimmat haastatellut suosivat epävirallisia töitä niiden joustavuuden takia. Tämä mahdollistaa muunkinlaisen työn, kuten palstaviljelyn. Lisäksi monia ”kaoottisen talouden” tarjoamista töistä ei edes pidettäisi ”virallisina” länsimaisilla markkinoilla. Haastatellut miehet kertoivat työhaastattelusta, joissa he olivat torjuneet työn sen epämääräisen työnkuvan takia. Esimerkiksi eräs hyvän kielitaidon omaava haastateltu kertoi työtarjouksesta, jossa hänen roolinsa olisi ollut tulkata väärin ja muuttaa sopimusten sisältöä sen jälkeen, kun hänen työnantajansa on juottanut ulkomaiset kumppaninsa saunassa humalaan. Monille neuvostomoraaliin sosiaalistuneille miehille kyseisen kaltainen toiminta tuntui täysin vastenmieliseltä.

Pienyrittis sektorin kehitys on toinen alue, jossa Venäjän talouden ristiriitainen luonne sotii haastattelemiamme miehiä vastaan. 1990-luvun alussa kuviteltiin, että valtionyhtiöitä modernisoitaessa työttömiksi jääneistä useat perustaisivat omia yrityksiä. Monet haastatelluista yrittivätkin tehdä näin, mutta hyvin harvat heistä onnistuivat. Ensinnäkään heillä ei ollut selkeää käsitystä siitä, mitä kaikkea yrityksen kehittämiseen ja toimintaan liittyi, eikä valtio kyennyt tarjoamaan tarvittavia tukipalveluja. Esimerkiksi pääomaa oli virallisilla markkinoilla heikosti saatavilla ja hyperinflaatio tuhosi ihmisten omat säästöt ja irtisanomisrahat (jos sellaisia oli maksettu).

Tämä tarkoitti sitä, että rahoitusta ei ollut tarjolla perinteisin keinoin. Yritystoimintaa harjoittaneiden haastateltujen mukaan pienyritysten suurin ongelma on suhde valtioon. Siirtymäkauden alussa pienyritystoimintaa koskevia lakeja ei juuri ollut ja usein yritykset kaatuivat byrokratian ja korruption takia. Haastatellut kertovat kuinka yritystoimintaan tarvittavien lupien määrä nousi vuosien kuluessa ja ne kaikki vaativat pitkiä käsittelyaikoja, minkä lisäksi lupien läpimeno vaati useimmissa tapauksissa myös ”lisämaksuja” virkamiehille. Yrityksen perustamisen jälkeenkin tämä prosessi jatkui ja valtion tarkastajat tekivät säännöllisiä vierailuja, joiden yhteydessä he vaativat yhä uusia maksuja ”nopeuttaakseen prosessia”. Byrokratian ja korruption lisäksi myös verotusjärjestelmä tuotti suuria ongelmia. Haastatellut väittivät, että mikäli he olisivat maksaneet kaikki vaaditut verot, he olisivat maksaneet yli sata prosenttia yrityksensä tuloista. Vaikka yritys olisi kaikkesta tästä huolimatta kehittynyt, haastateltujen mukaan pian kuvaan astui mafia, joka aiheutti jatkuvaa huolta ja maksuja.

Valtion asenteet harmaassa taloudessa toimivia kohtaan

Venäjän mittavista sosiaalisista ja demografisista ongelmista huolimatta valtion toimet näiden asioiden korjaamiseksi ovat erittäin vähäisiä. Esimerkiksi Magadan Oblastin (alue Koillis-Venäjällä) hallinnon sosiaalipalvelujen osastojohtaja kertoi haastattelussaan, että valtio takaa avun vain niille perheille, joiden tulot ovat alle 500 ruplaa kuukaudessa. Viralliset valtion tilastot (MagGoskomstat 2000, 21) kertovat alueella olevan vain 2200 henkilöä (alle 0,9 prosenttia alueen väestöstä), joiden tulot ovat tämän rajan alapuolella. Tämä siitä huolimatta, että alue on neuvostoaikakaudesta jyrkästi taantuneen teollisuuden takia äärimmäinen esimerkki sosiaalisista ongelmista.

Kuten edellä on mainittu, Boris Nemtsov, entinen varapääministeri, sanoi vuonna 2004 pidetyssä seminaarissa venäläisten olevan köyhiä, koska he eivät ole valmiita tekemään

riittävän kovasti töitä. Hänen mukaansa köyhät odottavat Putinin antavan heille kaiken. Lisäksi edellä mainitun yli neljäkymmenvuotiaiden työllisyysnäkyviä käsitelleessä televisio-ohjelmassa Moskovan alueen parlamenttiedustaja sanoi köyhien vaativan liikaa. Hän mukaan syrjäytyneiden tulisi ottaa vastaan töitä, joihin yhteiskunta tarvitsee työntekijöitä, riippumatta siitä saako niistä elämiseen riittävää palkkaa. Näitä näkemyksiä toistettiin useissa tämän tutkimuksen asiantuntija haastatteluissa. Nämä mielipiteet välittävät ajatuksen, jonka mukaan ihmiset työskentelevät harmaassa taloudessa vain huijatakseen valtiota tai välttyäkseen veroilta. Harmaassa taloudessa työskentelyä ei siis mielletä keinoksi hankkia tuloja itsensä ja perheen elättämiseksi. Jopa kansalaisjärjestötasolla on hyvin vähän käsitystä ongelmista, joita keski-ikäiset miehet kohtaavat yrittäessään hankkia työtä. Haastatellut pietarilaiset kansalaisjärjestöjen johtajat kokivat naisten kärsineen suhteettoman paljon siirtymäkauden aikana ja uskoivat miesten ongelmien liittyvän huumeiden käyttöön, kodittomuuteen tai homoseksuaalisuuteen. Haastatellut miehet puolestaan näkevät, ettei valtio kykene auttamaan heitä, ja että he muodostavat ongelman muulle yhteiskunnalle. Osalla haastateltuja tämä vahvistaa tarpeettomuuden tunnetta ja johtaa itsetunnon puutteeseen (ks. myös Arhangel'skaja 2004).

Yksi käytännön ongelma työelämästä syrjäytyneille on valtion asettama köyhyysraja ja sen luomat esteet ihmisille, jotka yrittävät saada valtion apua. Venäjällä köyhäksi katsotaan henkilö, jonka tulot ovat alle 2341 ruplaa kuukaudessa (noin 67 euroa). Tämä summa ei riitä elämiseen Moskovan tai Pietarin kaltaisessa kalliiden elinkustannusten metropolissa. Venäjällä työttömyystuen laskemistapa on monimutkainen: se muodostuu henkilön aiemmista työtuloista ja ajasta, joka työssä on vietetty. Kaikissa tapauksissa tuet ovat kuitenkin hyvin pieniä. Lisäksi pelkkä työttömäksi rekisteröityminen on hyvin vaikeaa. Haastatelluista kaikki olivat jossain vaiheessa yrittäneet rekisteröityä työttömäksi harmaan talouden tarjoamien työmahdollisuuk-

sien väliaikaisesti vähennyttyä, mutta vain harva heistä kuitenkaan onnistui saamaan tukea.

Työttömäksi rekisteröitymisen ensimmäinen vaihe on antaa tietoja aiemmista tuloista. Monille tämä tuotti ongelmia, sillä he olivat työskennelleet harmaassa taloudessa eikä heillä ollut dokumentteja saamistaan tuloistaan. Joidenkin edelliset työnantajat olivat menneet konkurssiin eivätkä näin ollen olleet velvoitettuja antamaan työntekijöille palkkakuitteja. Eräs haastatelluista kertoi työvoimatoimiston kehottaneen häntä palaamaan konkurssin tehneen entisen työnantajansa luo saadakseen tarvittavat tiedot. Työnantajansa kuitenkin kieltäytyi antamasta tietoja. Palatessaan työvoimatoimistoon miehelle sanottiin, että hänen pitäisi palkata asianajaja pakottaakseen entinen työnantajansa antamaan tarvittavat tiedot. Tämä oli täysin kohtuutonta, koska asianajajan palkkaaminen maksaisi huomattavasti enemmän kuin mitä hän koskaan tulisi saamaan työttömyyskorvauksina. Toinen haastateltu mies kertoi, että jokaisen rekisteröitymiskerran yhteydessä häneltä pyydettiin aina uusia asiapaperia. Lisäksi hänen toimittamiensa asiakirjojen oikeellisuus kyseenalaistettiin ja häntä syytettiin tukien hakemisesta väärin perustein. Lopulta hän antoi periksi ja lopetti yrittämisen, koska tuen hakemiseen tarvittava aika oli järkevämpää käyttää työskentelyyn epävirallisen talouden parissa. Haastatelluissa tällaisia tarinoita tuli esiin niin paljon, että niiden voidaan nähdä olevan osa normaalia käytäntöä. Tämä oletus vahvistui, kun pietarilaisen työvoimatoimiston vanhempi johtaja kertoi haastattelussaan, että mahdollisimman monia hakijoita pyrittiin lannistamaan hakuprosessissa, jotta työttömyystilastot saataisiin pidettyä mahdollisimman alhaisina. Tämä ajatus toistui myöhemmin lukuisissa muissa viranomaishaastatteluisa.

Haastateltujen miesten lähestyessä eläkeikää ongelmat kasvavat, sillä myös eläkkeet laskeaan osittain aiempien työtulojen perusteella. Haastatelluille tämä merkitsee sitä, että harmaassa taloudessa tehdyn työuransa takia heidän eläkkeensä ei tule riittämään elinkustannuksiin. Näin ollen heidän on jatkettava työskentelyä

harmaassa taloudessa niin pitkään, kunnes eivät enää fyysisesti siihen kykene. Haastatelluista ne, joilla oli lapsia, olivat huolissaan tulevaisuudestaan. Lasten koulutus on muuttumassa kalliiksi ja vanhempia huolestuttaa heidän mahdollisuutensa rahoittaa lastensa koulutusta tulevaisuudessa. Kaikki edellä mainittu tekee arkielämästä stressaavan harmaassa taloudessa työskenteleville ihmisille. Monet haastatelluista kertoivat arjen epävarmuuden vaikuttavan negatiivisesti myös heidän ihmissuhteisiinsa ja lisäävän myös epäterveellisiä elämäntapoja, kuten alkoholin käyttöä.

Tulevaisuuden näkymät

Yhteiskuntamuutoksen vaikutukset ovat dramaattisia etenkin miesten osalta (Goskomstat 2002). Miesten odotettu elinikä laski 63:sta 58:aan vuosina 1991–2001, mihin on vaikuttanut murhien, itsemurhien ja alkoholin kulutuksen jyrkkä kasvu. Vuosittaiset alkoholin aiheuttamat kuolemat kolminkertaistuivat vuosina 1990–2001 ja 20–59 -vuotiaiden miesten murhalukemat kasvoivat 237 prosenttia vuosina 1989–1993. Itsemurhien määrä 100 000 työkäistä miestä kohden yli viisinkertaistui vuosina 1988–1994 laskien vain vähän vuosikymmenen loppuun tultaessa. Työkäisten naisten sairaudet lisääntyivät myös, joissain tapauksissa prosentuaalisesti yhtä paljon kuin miehillä, mutta kokonaisluku oli huomattavasti alhaisempi. Vuosi 1992 oli miesten kuolleisuuden osalta kaikkein synkin, sillä tuolloin kuoli 1324 työkäistä miestä 100 000:ta ihmistä kohden, kun vastaava luku naisten kohdalla oli 313.

Useiden Venäjällä tehtyjen haastattelututkimusten perusteella voidaan sanoa, että keskiikäiset miehet eivät ole kaikkein syrjäytynein ryhmä sosialismin jälkeisessä Venäjän yhteiskunnassa. Heidän asenteensa, tulevaisuuden pelkonsa ja stressaava arkensa kertoo kuitenkin siitä, miten epävarmaksi elämä monelle tämän ikäryhmän edustajalle on käynyt. Valtiosta ja virallisesta taloudesta vieraantuneena tämä ryhmä saa erittäin vähän tukea julkiselta sektorilta

tai kansalaisjärjestöiltä. Kaikki tutkimuksessa haastatellut miehet näkevät, että vaikka Venäjän talous kehittyikin, heidän elintonsa ei tule ratkaisevasti parantumaan ainakaan lyhyellä aikavälillä. He kokevatkin, että valtion pitäisi ottaa heidän ongelmansa nykyistä paremmin huomioon. Heidän mukaansa valtio kohtelee heitä ”yhteiskunnan viemärinä”, koska he toimivat harmaan talouden puolella. He toivovat, että valtio ymmärtäisi heidän tekevän sen vain arjesta selviytymiseksi. Haastateltu ryhmä tietää, että heidän elämä muuttuu epävarmemmaksi iän karttuessa ja terveyden heiketessä.

Vaikka saattaa olla mahdotonta todistaa tutkimamme syrjäytyneen miesryhmän arjen ongelmien yhteyttä Venäjän demografiseen kriisiin, valaisee keskustelut heidän työelämänsä kokemuksista huomattavasti tämän ryhmän kohonneita kuolleisuuslukuja. Venäjän julkisen sektorin sekä kansalaisjärjestöjen on kohdattava stressiin liittyvien kuolemien (mukaan lukien alkoholin väärinkäytöstä johtuvat) kasvun syyt, jotta vaihtoehtoja tämän kriisin ratkaisemiseksi olisi mahdollista kehittää. Tähän mennessä esimerkiksi valtion toimet ovat olleet kovin

vähäisiä.

Vuoden 2004 uudelleenvalintansa jälkeen presidentti Putin on puhunut paljon tarpeesta ratkaista Venäjän demografinen kriisi ja kasva-va köyhyysongelma (Korchagina 2004). Tämä tutkimus osoittaa, että Venäjän poliittis-taloudellisen eliitin negatiiviset asenteet harmaassa taloudessa toimivia kohtaan ovat kuitenkin syvälle juurtuneet. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa haastatellut miehet eivät kieltäydy ”työskentelemästä riittävän kovasti”, vaan he joutuvat toimimaan harmaassa taloudessa, koska heillä ei ole muuta vaihtoehtoa selviytyäkseen. Jokainen tähän tutkimukseen haastateltu mies haluaisi saada vakituisen työn, josta maksettaisiin tarpeeksi riittävän elintason ylläpitämiseksi. Usein esimerkiksi Venäjän valtion edustajat odottavat maan talouskasvun korjaavan automaattisesti köyhyyteen ja syrjäytymiseen liittyvät ongelmat, mutta viime vuosien taloudellisesta kasvusta huolimatta näin ei ole kuitenkaan tapahtunut. Ilman virallisen talouden työllistymisestaiden ja työttömyysturvaan liittyvien ongelmien poistamista on vaikeaa nähdä kuinka sosiaalinen oikeudenmukaisuus voidaan Venäjällä saavuttaa.

Viitteet

- 1 Haastatteluaineisto on kerätty osana British Academyn rahoittamaa tutkimusprojektia (1.4.2003–31.5.2004): ”Russia’s Demographic Crisis: Changing Masculinities in post-Soviet Russia”. Pietarin harmaassa taloudessa työskennelleet haastatellut miehet saavutettiin John Roundin kontaktien kautta. Heidän avullaan tavoitettiin myös lisää haastateltavia. Haastattelut tapahtuivat joko haastatellun kotona, työpaikalla, kahvilassa tai Pietarin yliopiston sosiologian laitoksella. Haastattelut tehtiin kesällä 2003. Haastateltuja siteerataan anonymisti. ”Eliitin” haastattelut tehtiin vuosien 2001 ja 2003 välillä Moskovassa ja Pietarissa ja niitäkin siteerataan anonymisti.
- 2 Demografisesta kriisistä keskusteltiin toistuvasti myös Neuvostoliitossa (ks. aiheesta tarkemmin esim. Lapidus 1978; Buckley 1989).
- 3 Tätä ilmaisua käytti Boris Nemtsov, entinen Venäjän varapääministeri ja eräs ”nuorista reformisteista”, jotka johtivat Venäjää neuvostotaloudesta markkinatalouteen. Seminaari: Columbian yliopistossa (Centre for Transition Studies), New York 9.4.2004. Nämä ajatukset toistuivat useissa poliittisen eliitin haastatteluissa Moskovassa.
- 4 Tämä viittaa epäviralliseen vaihtojärjestelmään, joka kehittyi tavaroiden ja palvelujen puutteen myötä. Ihmiset saattoivat maksaa palvelukset rahalla tai jäädä palveluksen velkaa heitä auttaneelle henkilölle. Tämä auttoi luomaan sosiaalisia verkostoja ja kehitti venäläisen sanonnan ”parempi sata ystävää kuin sata ruplaa”, ks. Ledeneva (1998).
- 5 On arvioitu, että vuonna 2002 yli 70 % pietarilaisista yrittäjistä oli alle 40-vuotiaita, ks. Velichko & Romanenkova (2002, 7).
- 6 On korostettava, että harmaan talouden (pimeän työn) sijaan pikemminkin epäviralliset taloudet ovat kasvaneet Venäjällä. Virallisen talouden ulkopuolella on selvästi useita erillisiä talouksia. Venäjällä toimii esimerkiksi suuria yrityksiä, jotka toimivat epävirallisessa taloudessa välttääkseen veroja. Toisaalta harmaa talous sisältää henkilökohtaiset selviytymisstrategiat, joiden

avulla ihmiset hankkivat elämiseen riittävän toimeentulon. Usein nämä erot unohdetaan kun

keskustellaan Venäjän epävirallisen talouden virallistamisesta.

Lähteet

- Agapova, Tatiana (1993), Social Protection of the Population. Questions Raised by the Reform. – *Problems of Economic Transition* 36:5, 69–83.
- Arhangel'skaya, Natalija (2004), Kto bednyi v Rossii? – *Ekspert*, 16:419.
- Ashwin, Sarah (1998), Endless Patience: Explaining Soviet and Post-Soviet Social Stability. – *Communist and Post-Communist Studies* 31:2, 187–198.
- Åslund, Anders (2004), Liberalism's Economic Triumph. – *The Moscow Times*, April 26th, 8.
- Borén, Thomas (2003), What are Friends For? Rationales of Informal Exchange in Russian Everyday Life. – *Everyday Economy in Russia, Poland and Latvia*. Eds. Arnsberg, K-L. and Borén, T. Stockholm: Södertön Academic Studies 16, 19–34.
- Braithwaite, Jeanine D. (1997), The Old and New Poor in Russia. – *Poverty in Russia: Public Policy and Private Responses*. Ed. Jeni Klugman. Washington, D.C.: World Bank, 29–64.
- Burawoy, Michael (1999), Afterword. – *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Eds. Michael Burawoy and Katherine Verdery. Lanham: Rowman & Littlefield, 301–322.
- Burawoy, Michael, Krotov, Pavel and Lykina, Tatjana (2000), Involution and Destitution in Capitalist Russia. – *Ethnography* 1:1, 43–65.
- Cox, Donald, Eser, Zekeriya and Jimenez, Emmanuel (1997), Family Safety Nets during Economic Transition. – *Poverty in Russia: Public Policy and Private Responses*. Ed. Jeni Klugman. Washington, D.C.: World Bank, 211–249.
- Foley, Mark and Klugman, Jeni (1997), Static and Dynamic Analysis of Poverty in Russia. – *Poverty in Russia. Public Policy and Private Responses*. Ed. Jeni Klugman. Washington, D.C.: The World Bank, 189–210.
- Gaddy, Clifford and Ickes, Barry (1998), Russia's Virtual Economy. – *Foreign Affairs* 77:5, 53–67.
- Goskomstat (2002), Russian Statistical Yearbook. State Committee of the Russian Federation for Statistics, Moscow.
- Humphrey, Caroline (2002), *The Unmaking of Soviet Life. Everyday Economies After Socialism*. New York: Cornell University Press.
- Kiblit'skaya, Marina (2000), 'Once We Were Kings'. Male Experiences of Loss of Status at Work in Post-Communist Russia. – *Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia*. Ed. Sarah Ashwin. New York: Routledge, 90–104.
- Korchagina, Valeria (2004), Putin Launches War on Poverty. – *Moscow Times*. 22.4.2004.
- Kosonen, Riitta (2004), Yritysten sopeutuminen Viipurissa. – *Idäntutkimus* 2, 11–26.
- Lane, David (2000), What Kind of Capitalism for Russia? A Comparative Analysis. – *Communist and Post-Communist Studies* 33:4, 485–504.
- Lapidus, Gail W. (1978), *Women in Soviet Society. Equality, Development and Social Change*. Berkeley, California: University of California Press.
- Ledeneva, Alena (1998), *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking, and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lokshin, Michael and Yemtsov, Ruslan (2004), Household Strategies of Coping with Shocks in Post-Crisis Russia. – *Review of Development Economics* 8:1, 15–32.
- MagGoskomstat (2000), *Sotsialnoje Razvitije Magadanskoi Oblasti, 1985, 1990, 1995, 1997–1999. Statističeski Ezhegodnik*. Magadan: Magadanski Oblastnoi Goskomstat.
- Meshcherkina, Elena (2000), New Russian Men: Masculinity Regained? – *Gender, State, and Society in Soviet and post-Soviet Russia*. Ed. Sarah Ashwin. New York: Routledge, 105–117.
- Mikhalev, Vladimir (1996), Social Security in Russia Under Economic Transformation. – *Europe-Asia Studies* 48:1, 5–25.
- Pallot, Judith and Moran, Dominique (2000), Surviving the Margins in Post-Soviet Russia: Forestry Villages in Northern Perm' Oblast. – *Post-Soviet Geography and Economics* 41:5, 341–364.
- Pickup, Francine and White, Anne (2003), Livelihoods in Postcommunist Russia: Urban/Rural Comparisons. – *Work, Employment and Society* 17:3, 419–434.
- Powell, David (1997), Labour Turnover in the Soviet Union. – *Slavic Review* 36:2, 268–285.
- Pravda (2002). The World Bank studies Russian illegal economy 11.11.2002. Saatavissa: <http://english.pravda.ru/russia/economics/11-11->

- 2002/1537-economy-0
- Rautio, Vesa (2003), *The Potential for Community Restructuring: Mining Towns in Pechenga*. Saarijävi: Kikimora.
- Round, John (2003), Russia's Demographic Crisis: the Impact on Middle-aged Men. – *Analysis of Current Events* 16:1, 10–14.
- Sachs, Jeffrey. (1994), Prospects for Monetary Stabilization in Russia. – *Economic Transformation in Russia*. Ed. Anders Åslund. London: Pinter Publishers, 35–58.
- Schwartz, Gregory (2003), Employment Restructuring in Russian Industrial Enterprises: Confronting a 'Paradox'. – *Work, Employment and Society* 17:1, 49–72.
- Standing, Guy (1998), Societal Impoverishment: The Challenge for Russian Social Policy. – *Journal of European Social Policy* 8:1, 23–42.
- Struyk, Raymond and Kolodeznikova, Anastasia (1999), Needs-based Targeting without Knowing Household Incomes: How Would it Work in Russia? – *Urban Studies* 36:11, 1875–1889.
- Velichko, Liudmila & Romanenkova, Gortenzia (2002), *Skills Training for Decent Work in the Informal Sector of the North West Region of Russia*. Geneva: International Labour Office. Saatavissa: <http://www.ilo.org/public/english/employment/infeco/download/russia.pdf>
- World Bank (2006), Russian Economic Report, April, 2006. Saatavissa: http://ns.worldbank.org.ru/files/rer/RER_12_eng.pdf.